

РАДОМИР СТАНИЋ

ЗНАЧАЈНА МОНОГРАФИЈА

(Др Сретен Петровић, МАНАСТИР СВЕТА ТРОЈИЦА КОД ПЉЕВАЉА, Институт за историју уметности, Београд, 1975).

Када се у једној хуманистичкој научној дисциплини већ појављују исцрпне синтетичке научне студије о великим хронолошким и стилским целинама, онда се може закључити да је та дисциплина одавно изашла из почетништва и да се опростила од своје несигурне младости. Нема сумње да се то у најбољем смислу речи односи на проучавање српског средњовековног уметничког стварања, за које има непроцењиве заслуге академик др Светозар Радојчић, не само својим капиталним делом „Старо српско сликарство“ — Београд 1966, већ и својом изузетном личношћу модерног истраживача, педагога и оснивача београдске историјско-уметничке школе, данас познате и признате у свету. А кад се, међутим, поред великих научних целина (особито су у том погледу вредне пажње књиге др Сретена Петковића „Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557 — 1614“, Нови Сад, 1966; др Јованке Максимовић „Српска средњовековна скулптура“, Нови Сад, 1971; а нарочито вољуменозно дело др Војислава Ј. Ђурића „Византијске фреске у Југославији“, Београд, 1974) појављују и широке студијске монографије о појединим значајним споменичким и уметничким индивидуалностима, онда је то добар знак да креативну научну мисао наше медијевалистике обогаћују и прате нови доприноси са којима ова наука може да рачуна на лепу будућност. Истовремено то је потврда о дораслости и зрелости наше историје уметности да се преко не малог броја даровитих и способних истраживача, потеклих из београдске школе, потпуно равноправно са научницима из земаља огромних научних традиција, прихвати решавање најсложенијих и веома суптилних проблема, који проистичу из разгранатог стабла и слојевитог организма наше старе уметности.

Као ново сведочанство о тим живим и плодотворним токовима и резултатима истраживања и проучавања наше уметности старих прошлих времена

може нам послужити књига др Сретена Петковића „Манастир Света Тројица код Пљеваља“ — нови и запажени издавачки подвиг Института за историју уметности Филозофског факултета у Београду.

Издавањем монографија о уметничким споменицима наше прошлости различитог приступа и облика баве се са успехом Српска књижевна задруга (В. Ј. Ђурић, „Сопотани“, С. Радојчић, „Милешева“, и Д. Панић и Г. Бабић, „Богородица Љевишка“), Књижевне новине (М. Кашанин, В. Кораћ, Д. Тасић и М. Шакота, „Студеница“; и М. Кашанин, Ђ. Бошковић и П. Миловић, „Жича“) и други издавачи који, можда са нешто мање доследности, задовољавајући културне и туристичке потребе, доприносе бољем познавању наших уметничких творевина протеклих векова.

Међутим, Институт за историју уметности Филозофског факултета у Београду, као млада институција опредељена за проучавање, поред осталих питања, сведочанстава наше уметничке прошлости, у свом издавачком програму није се оријентисала према најрепрезентативнијим уметничким делима, као што су то махом чиниле друге куће, већ је своје интересовање усмерила према мање познатим споменицима, али веома значајним за осветљавање најважнијих токова у области старог градитељства, сликарства и других уметничких активности.

То потврђују књиге А. Андријевића, „Алада памија у Фочи“ (1972) и Г. Суботића, „Свети Констатин и Јелена у Охриду“ (1971), којима су аутори, у пуном смислу речи, научно обелоданили не само споменике који су били предмет ових монографских студија, већ и сугестивно предочили сва важнија обележја епохе и стила којима ови објекти припадају.

Трећи подухват Института у својој едицији монографије представља књига др Сретена Петковића „Манастир света Тројица код Пљеваља“, која заслужује посебну пажњу. И она, као и предходне две, остварује тежњу издавача да, публикавањем мање познатих, али веома значајних споменика за поједина раздобља или стилске целине, допринесе општем научном сагледавању наше слојевите и обимне културне и уметничке баштине.

Манастир света Тројица код Пљеваља, по неким својим карактеристикама, улази у ред најзначајнијих споменика турског периода на подручју Пећке патријаршије, али у многобројном споменичком фонду средњег века, односно у укупности нашег културно-историјског наслеђа, пљеваљски манастир ипак представља једно од минорнијих здања наше културне и уметничке прошлости. Више позната својим именом, него стварним вредностима, св. Тројица пљеваљска је могла да побуди интересовање једног истакнутог истраживача наше уметничке прошлости какав је Сретен Петковић, иначе врстан зналац културних и уметничких прилика у старој Рашкој за време турске окупације, који се одликује и по томе што је нашу културну и научну јавност често пријатно узбуђивао лепим и значајним открићима. Чињеница да је манастир св. Тројица једно од ретких старих монашких средишта које је, како аутор истиче, стицајем срећних околности очувало обиље података о својој прошлости, подстакла је и омогућила С. Петковића да се определи да напише књигу, можда нешто мање исцрпну него што записи по рукописима и штампаним књигама, доста добро очувани архив делимично публикованих турских докумената, натписи на уметничким творевинама као и други извори, омогућавају.

У свом оваквом облику и обиму, а нарочито својом садржином, књига је драгоцена и значајна студија, којом би се поносила свака национална историја уметности. По прегледности, уверљивости закључака и изузетној документованости, ова монографија може многим да послужи као узор, а њена појава да буде на част нашој издавачкој продукцији ове врсте, посебно Институту за историју уметности.

Као писац већ поменуте изванредне синтетичке научне студије „Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614“ (Н. Сад, 1965), С. Петковић је марљиво истражио период сликарске делатности у време од обнове Пећке патријаршије до велике сеобе Срба. Широко обавештен о свим значајнијим уметничким и културним токовима за време турске владавине

нашим крајевима, он је на компетентан начин могао да усредсреди пажњу врло упућеног истраживача на један споменик који је управо чекао својим мало знаним вредностима да културним, стручним и научним круговима буде адекватно и ваљано предочен. У том погледу аутор је задовољио и најстрожије захтеве модерне историографије, остваривши богату и импресивну слику прошлости, културних и уметничких вредности овог дуговековног споменика.

У овој монографској студији одговарајуће место су добили: историја споменика, његова архитектура, зидни живопис и манастирска ризница. Преко познатих и непознатих извора, архивских докумената, записа, натписа путописних бележака, писац је свестрано и педантно осветлио прошлост Тројица, пратећи све важније догађаје у животу манастира кроз различита раздобља. Захваљујући доста богатој документацији, он је успео да ухвати континуитет збивања у судбоносној и драматичној прошлости манастира. У историјски оквир манастирског живота, као основно ауторово полазиште при изради монографије, смештена су сва друга важнија поглавља и појаве из области уметничког и занатског деловања, која су се одвијала у манастирском окриљу. Залочињући са поглављем „Пљевља у XVI веку“, кроз историју Тројица писац нас води сигурношћу познавања свих, па и најмањих, података различите врсте и порекла, које, акрибично систематизујући, користи зналачки као драгоцене изворе. Кад се суочи са њиховом оскудицом, он посредним путем, повезујући документе истог времена, покушава, са успехом, да у тамне просторе овог објекта унесе светлост поузданог историчара и испитивача.

Петковић је учинио изванредан допринос правилној и тачној валоризацији архитектонских вредности и одлика тројичког храма. До сада су архитектонска обележја ове грађевине била позната само у најглобалнијим цртама. Изостала су била потпунија разматрања. Готово да нисмо имали ни најоскуднија сазнања о градитељској генези и хронологији грађења објекта. Резултати до којих је аутор дошао и без неопходних археолошко-архитектонских истраживања, указују на врло занимљиве закључке и констатације, које, у потпуности, разјашњавају сложеност градитељске структуре цркве. Кроз описе архитектуре наоса и олтара као најстаријих делова грађевине као целине, затим дескрипцију унутрашње и спољашње приправе, уз анализу модерне цркве и приправе на киторским композицијама, писац је поуздано предочио како првобитне архитектонске облике, тако и све оно што је временом настајало као резултат доградње и других трансформација. Уочавајући извесну сличност тројичке архитектуре са архитектуром цркве манастира Пиве и Никољца, он је истакао све најважније самосвојности овог здања. Без поседовања одговарајућих података, до којих би се могло доћи археолошким ископавањима, дошао је до занимљивих претпоставки, којима основао и уверљиво осмишљава читав комплекс питања, дајући на њих задовољавајуће одговоре, који ће, свакако, бити потврђени археолошким доказима. Петковићева разматрања архитектуре тројичке цркве, уз коректне техничке цртеже архитекте В. Матића, у овом тренутку представљају једино могућа обавештења проишлаго из удубљеног и помног посматрања видљивих елемената и података, заснованог на добром познавању сакралног градитељства ове и других епоха. Да ли ће она бити оспорена или потврђена у будућности, показати ће толико потребна археолошка истраживања, која, на жалост, нису извршена. За неке констатације може се, са сигурношћу, рећи да ће остати трајни научни допринос.

Веома значајно место у монографији заузима исцрпна и свестрана обрада фресака, насталих између 1592. и 1595. године. Очито је да је писац, расправљајући о зидном сликарству, на свом терену, јер он данас важи као најбољи познавалац српског зидног сликарства у турским временима. Аутор тројичких фресака је познати и веома плодни сликар Страхинја из Будимља, који је живео и радио крајем XVI и почетком XVII века. Проучавајући од раније дело овог уметника (Петковић је први у целини сагледао стваралаштво овог зографа, давши у једној својој расправи сигурне оцене стилских и других вредности његових радова), располагао је богатим сазнањима да би их, уз коректна тумачења иконографског програма фресака, стилских и тематских

особености и уз нова запажања презентовао на уверљив и јасан начин. Као ретко који фреско-ансамбл, зидна декорација манастира св. Тројице код Пљеваља располаже обиљем различитих, добро очуваних, ктиторских и других натписа. Пажљивим ишчитавањем и ревизијом ранијих чи тања натписа, он је прецизно и тачно установио време настанка фресака. Пуна студиозност испољена је приликом анализе тематских и стилских обележја зидних слика, при чему је писац монографије показао висок степен познавања ове проблематике. Тачно су оцењени уметнички домети Страхињиних радова, међу којима су тројичке фреске заузеле најистакнутије место. Добра очуваност фресака сигурно је олакшала посао иконографске и стилске анализе, а самим тим, и укупне оцене и процене општих уметничких вредности овог живописа, које су по пишчевом тврђењу најизразитије у опусу овог сликара.

Како је ризница овог манастира богата иконама, рукописним књигама и делима примењене уметности, то је знатан део ове књиге посвећен овим вредностима. Тако су прегледно, али и сажето, обрађене творевине од злата и сребра, древни крстови, дрворезбарски радови, предмети израђени у техници интарзије, радови црквеног веза и др. Посебна пажња је посвећена преписивачкој активности у манастиру, у којој је водећу улогу имао Гаврило Тројичанин. Традиција украшавања рукописних књига минијатурама у манастиру Тројици је живо и интензивно негована. У збирци старина ове врсте свакако најистакнутије место заузима рукопис Шестоднев са хришћанском топографијом, чије је илуминације радио познати минијатуриста и иконописац XVII века — Андрија Раичевић.

Међу не многобројним иконама у манастирској ризници особито место заузимају управо дела Андрије Раичевића, којима је у овој књизи дато одговарајуће место. Упадљиве су пишчеве оцене стилских и естетских вредности иконописних дела овог сликара, које се знатно разликују од раније изречених оцена. Наиме, полазећи од тога да су дела овог зографа унеколико прецењена од стране неких истраживача, он се залаже за мишљење да Раичевићева дела у Тројици пљеваљској указују на доста скроман таленат њиховог аутора. Мислимо, ипак, да је овај уметник, за време у коме је деловао, драгоцен и значајна појава и да се његове иконописне и илуминаторске способности не могу оспоравати. У тројичкој збирци највећу вредност имају критске иконе, које спадају међу боље радове те врсте у нашој земљи. Својевремену занимљивост представљају руске иконе, у чијој целини најзначајније место заузима репрезентативна икона Васкрсења из 1675. године — рад Симона Ушакова. У манастирском комплексу веома значајно место заузимају два конака из XVIII и XIX века, који спадају међу најлепша остварења народног немарштва овог времена у Црној Гори. Штета је што је у књизи овим лепим грађевинама поклоњена мала пажња, што доказује и недостатак основне техничке документације.

Књига је богато илустрована изванредним цртежима распореда зидних слика, које је радио Драгомир Тодоровић, и врсним фотосима Душана Тасића и аутора. Опширни резиме на енглеском језику омогућиће јој продор у свет, а општи и иконографски регистар допринеће њеном једноставнијем коришћењу.